ពិធី និងទិដ្ឋភាព គជលក្ស្មី ក្នុងសិល្បៈខ្មែរ

ក្នុងសិល្បៈឥណ្ឌា ព្រះនាងស្រីលក្ស្មីមានទម្រង់៨យ៉ាង (Asthalaksmi) *ហើយជាទេពដែលមានប្រជាប្រិយភាព ត្រូវបានគេស្គាល់ថាជាទេពនៃសម្ពស្ស និងទ្រព្យសម្បត្តិ។ ចម្លាក់ដែលចាស់ជាងគេក្នុងសិល្បៈឥណ្ឌា គឺបង្ហាញព្រះនាងលក្ស្មីជា* ***គជលក្ស្មី*** *ដែលជាទេពមានសម្រស់យ៉ាងស្រស់ស្អាត អង្គុយនៅចន្លោះដំរី២ក្បាល។ ទាំងព្រះនាងលក្ស្មី និងដំរីទាំង២ គឺតំណាងឱ្យកំលាំង ភាពរុងរឿង និងការអត់ធន់ ដែលទាំងអស់នេះគឺជាភាពថ្លៃថ្នូរក្នុងជិវិត។ ក្នុងទម្រង់បែបនេះ ព្រះនាងអង្គុយនៅលើផ្កាឈូកក្នុងឥរិយាបថ* ***យោគបាទមសន*** (Padmasana Yogi) *មានដៃ៤ ដែលដៃខាងលើទាំង២កាន់ផ្កាឈូក និងដៃខាងក្រោមមានកាយវិការជា អភ័យមុទ្រ និង វរទមុទ្រ។ ចម្លាក់ដែលចាស់ជាងគេរបស់គជលក្ស្មី គឺក្នុង សតវត្សទី២មុនគ្រឹស្តសករាជ ប្រហែលជានៅក្នុងគម្ពីរពុទ្ធសាសនា។*[១] *ចម្លាក់បែបនេះមាននៅលើកាក់ (រូបលេខ១) តំបន់* Azilies *ក្នុងសតវត្សទី១មុនគ្រិស្តរាជ និងក្នុងតំបន់* Kausambi *ក្នុងសតវត្សទី៣នៃគ្រឹស្តសករាជ។*[២] *ក្នុងទេវកថា បង្ហាញថា គជលក្ស្មីគឺជាអវតាមួយរបស់ព្រះនាងលក្ស្មី ហើយជាទូទៅ ដំរី (គជេន្ទ្រ) និងព្រះនាងលក្ស្មីតែងតែស្ថិតក្នុងការបួងសួងដល់ព្រះវិស្ណុ។ ដោយភាពធំរបស់គាត់ ដំរីមានភាពយឺតយ៉ាវក្នុងការផ្តល់ជូនអ្នកដែលគោរពគាត់មិនលឿនដូចព្រះនាងលក្ស្មី។ ព្រះវិស្ណុបានសុំឱ្យព្រះនាងលក្ស្មីចូលរួមជាមួយ ដូចនោះ គជេន្ទ្រអាចផ្តល់នូវការសុំរបស់អ្នកបួងសួងជាមួយគ្នាដែរ។ ពេលនោះព្រះនាងលក្ស្មី បានក្លាយជាទម្រង់ គជលក្ស្មី ហើយទទួលការថ្វាយរបស់ដំរី។*[៣] *គជលក្ស្មីជាពិធីបែបហិណ្ឌូសាសនាមួយដែលគេតែងធ្វើពិធីបួងសួងដល់ព្រះនាងលក្ស្មី ដោយមានគ្រឿងដង្វាយផ្សេងៗ និងភ្លើង (ចង្កៀងភ្លើង) ដើម្បីទទួលបានមកវិញនូវសេចក្តីសុខ សន្តិភាព និងភាពសំបូរនៅក្នុងជិវិត។*

ជំនឿនិងការគោរពដល់គជលក្ស្មីក្នុងសង្គមខ្មែរនាសម័យបុរាណ ហាក់ដូចជាពុំសូវមានប្រជាប្រិយភាពដូចការគោរពលើទេពផ្សេងទេ ក្នុងសម័យមុនអង្គរ។ ប៉ុន្តែយើងឃើញមានបង្ហាញខ្លះក្នុងចម្លាក់សិល្បៈខ្មែរនាសម័យអង្គរ។ គជលក្ស្មីគឺជាទេវកថាដែលបង្ហាញពីការលាងជម្រះព្រះនាងលក្ស្មីដោយសត្វដំរី២ក្បាល[៤] *ដែលដំរីទាំង២ក្បាលនេះតំណាង*

---

[១] Coomaraswamy. Ananda (1935:22)

[២] Taylor, Timothy (1992: *266*: 84-89)

[៣] https://www.astroved.com/astropedia/en/goddess/gaja-lakshmi

[៤] Gérard Huet, (2020:281)

ឱ្យទ្រព្យសម្បត្តិរបស់ព្រះកុបេរទាំង២ គឺបទ្មនិធិ (Padmanithi) និងសង្ខនិធិ (Śaṅkhanith i)។ ក្នុងសិល្បៈឥណ្ឌា ចម្លាក់ (ព្រះនាងលក្ស្មី) ជាទូទៅមាននៅតាមហោជាង នៃច្រកចូលរបស់ប្រាង្គសំខាន់ (គភ៌គ្រឹះ)នៃប្រាសាទ (រូបលេខ២២)។

ក្នុងសិល្បៈខ្មែរ ចម្លាក់របស់គជល្ស្មី ជាធម្មតាត្រូវបានបង្ហាញនៅលើផ្តែរទ្វារ (លើកលែងហោជាងនៅប្រាសាទបន្ទាយស្រី) ជាទេពស្រី អង្គុយពែនភ្នែនលើបល្ល័ង្គផ្កាឈូក (បាទសន) ឬធម្មតាមានដៃតែ២ កាន់ផ្កាឈូក ជួនកាលដាក់ផ្ទាល់លើភ្លៅទាំងពីរ ជួនកាលលើកផុតដោយទងផ្កាឈូកស្ថិតនៅលើស្មាទាំងសង្ខាង។ ដំរី២ក្បាលនៅសង្ខាងយកប្រមោយ កាន់ថូទឹកស្រោចទៅលើព្រះនាងលក្ស្មី។ ចម្លាក់ដំបូងដែលមានទម្រង់បែបនេះអាចជាផ្តែរនៅប្រាសាទស្ទូល[៥] (រូបលេខ២៣)[៦] និងអាចស្ថិតក្នុងរចនាបថព្រះគោ ក្នុងរាជ្យព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ (គ.ស៨៧៧ ដល់ គ.ស៨៨៩) បង្ហាញពីតួអង្គស្រីអង្គុយលើបល្ល័ង្គផ្កាឈូក មានដៃ២ លើកផុតជង្គង់ទាំង២ កាន់ទងផ្កាឈូកគងមកលើស្មា និងមានដំរី២ឈរសង្ខាងលើបល្ល័ង្គផ្កាឈូកដាច់ពីគ្នា បែរយកប្រមោយលើកថូទឹក សំយ៉ុងស្រោចពីលើព្រះកេសទេពលក្ស្មី។ ផ្តែរមួយទៀត នៅប្រាសាទអានន្ត (រូបលេខ២៤) អាចស្ថិតក្នុងរចនាបថព្រះគោ ឬបាខែង ក៏មានបង្ហាញដូចគ្នានូវចម្លាក់គជលក្ស្មី តែប្រមោយដំរីហាក់ដូចពុំមានថូទឹកទេ។

ចម្លាក់មួយទៀត នៅប្រាសាទមេបុណ្យខាងកើត ក្នុងរាជ្យព្រះបាទរាជេន្ទ្រវរ្ម័នទី២ (គ.ស៩៤៤ដល់៩៦៨) គឺនៅលើផ្តែរទ្វារខាងត្បូងរបស់ប្រាង្គតូចនៅខាងមុខជ្រុងឥសាន្តនៃប្រាង្គកណ្តាល (រូបលេខ២៥) វាខុសបន្តិចពីលក្ខណៈនៃសិល្បៈឥណ្ឌាដែលគេតែងធ្វើចម្លាក់បែបនេះនៅតាមផ្លូវចូលសំខាន់ឆ្ពោះទៅប្រាង្គកណ្តាល។ ចម្លាក់មួយទៀត គឺស្ថិតនៅលើហោជាងខាងកើត (ផ្លូវចូលសំខាន់) នៃគោបុរៈខាងកើតរបស់កំពែងទី២ ប្រាសាទបន្ទាយស្រី (រូបលេខ២៦)។ ផ្តែរមួយនៅសារមន្ទីរវត្តពោធិវាល (បាត់ដំបង) ប្រហែលស្ថិតក្នុងរចនាបថឃ្លាំង (សូរ្យវរ្ម័នទី១ គ.ស១០០២ ដល់ គ.ស១០៥០)បង្ហាញពីចម្លាក់គជលក្ស្មីដែរ (រូបលេខ២៧)។ ចម្លាក់នៅប្រាសាទកំផែងយាយ[៧] (រូបលេខ២៨) ស្ថិតក្នុងរាជ្យព្រះបាទឧទ័យទិត្យវរ្ម័នទី២ (គ.ស១០៥០ដល់១០៦៦) និងប្រាសាទពួយណាយ (រូបលេខ២៩)។[៨]

---

៥ E. Lunet de Lajonquière, (1911:326)

៦ https://collection.efeo.fr/ CAM01388

៧ Michael Freeman, (1996:182)

៨ Vittorio Roveda, (2005:72)

ទាំងនេះជាចម្លាក់ដែលមានលក្ខណៈដូចនឹងទេវកថា និងចម្លាក់បុរាណឥណ្ឌា។ ប៉ុន្តែយើងសង្កេតឃើញមានចម្លាក់នៅលើផ្តែរទ្វារខ្លះទៀតដែលមានទម្រង់ដូចគ្នា ហើយអាចជាចម្លាក់ដែលសិល្បករចង់បង្ហាញអំពីការគោរពលើព្រះនាងលក្ស្មីក្នុងទម្រង់ជាគជលក្ស្មីដែរ។ ចម្លាក់ទាំងនោះមានរូបជាទេពស្រី អង្គុយលើបល្ល័ង្កផ្កាឈូក និងមានដៃ២កាន់ផ្កាឈូកដូចគ្នានឹងចម្លាក់គជលក្ស្មីដែរ ប៉ុន្តែពុំមានវត្តមានសត្វដំរីនៅសង្ខាងឡើយ។ នេះអាចជាទម្រង់មួយទៀត ដូចគ្នាទៅនៅការបង្ហាញចម្លាក់ព្រះឥន្ទ្រជិះលើដំរីក្បាល៣ដែរ។[៩] ផ្តែរមួយអាចស្ថិតនៅក្នុងរចនាបថសំបូរព្រៃគុក (រូបលេខ១០) ជាផ្តែរបង្ហាញពីផ្ទៃរឿង មានទេពស្រីអង្គុយពែនភ្នែនលើបល្ល័ង្កផ្កាឈូក ដៃទាំង២កាន់ផ្កាឈូក២ទង ស្ថិតក្នុងរង្វង់ក្បាច់មេដាយ៉ុង និងទេពផ្សេងទៀតនៅសង្ខាង ប្រណមចំពោះព្រះនាង។ នៅចុងម្ខាងៗនៃផ្តែរជាចម្លាក់មករបែរចូលក្នុង មានប្រមោយដូចដំរី អាចជានិមិត្តរូបជំនួសឱ្យសត្វដំរី។ លក្ខណៈបែបនេះអាចវិវត្តន៍រហូតមកដល់រចនាបថគូលែន និងព្រះគោ នាដើមសម័យអង្គរ។ ឧទាហរណ៍ ផ្តែរនៅប្រាសាទដូនមា បង្ហាញពីចម្លាក់ទេពស្រីអង្គុយនៅចំកណ្តាលផ្តែរ លើបល្ល័ង្កផ្កាឈូកនៅលើក្បាលកាលា មានដៃ២កាន់ទងផ្កាឈូកដែលក្រពុំផ្កាទាំង២នោះគងមកលើស្មា (រូបលេខ១១)។ ចម្លាក់មានទម្រង់បែបនេះមានវត្តមានច្រើននៅបាគង ក្នុងរាជ្យព្រះបាទឥន្ទ្រវរ្ម័នទី១ (គ.ស៨៧៧ ដល់៨៨៩) ដែលចម្លាក់បែបនេះមានបង្ហាញនៅលើផ្តែរទ្វារដែលឧទ្ទិសដល់ទេពស្រី ពិសេសនៅតាមប្រាង្គរណបជ្រុងខាងត្បូង (រូបលេខ១២-១៣)។ លើសពីនេះផ្តែររបស់ប្រាង្គខាងត្បូងរបស់ប្រាសាទនាងខ្មៅ (តាកែវ) ស្ថិតក្នុងរចនាបថព្រះគោ[១០] ក៏បង្ហាញពីទេពស្រីអង្គុយពែនភ្នែនក្នុងក្បាច់កម្រងផ្កាលើក្បាលកាលា ដៃ២កាន់ផ្កាឈូក២ទង (រូបលេខ១៤)។ ក្រៅពីចម្លាក់លើផ្តែរ និងហោជាងទម្រង់រឿង គជលក្ស្មី អាចត្រូវបានសិល្បៈកររចង់បង្ហាញនៅតាមស៊ុំទ្វារបញ្ឆោតរបស់ប្រាង្គមួយចំនួនដែរ ឧទាហរណ៍នៅប្រាសាទគងដំរី រលួស (រូបលេខ១៥)។ ចម្លាក់លើផ្តែរខាងកើតរបស់ប្រាង្គខាងជើងប្រាសាទក្រវ៉ាន់ក៏បង្ហាញពីទេពមួយអង្គុយលើផ្កាឈូក និងមានដៃ២កាន់ទងផ្កា (រូបលេខ១៦) អាចជាព្រះនាងលក្ស្មី ព្រោះប្រាង្គ និងចម្លាក់លើជញ្ជាំងខាងក្នុងបង្ហាញថា ប្រាង្គនេះជាទីសក្ការៈដល់ព្រះនាងលក្ស្មី។

ក្រៅពីចម្លាក់ទាំងនេះ យើងឃើញមានក្នុងសិលាចារឹកមួយចំនួនដែលនិយាយគោរពដល់ព្រះនាងលក្ស្មី តែមិនបានបញ្ជាក់ថាជា គជលក្ស្មីទេ។ ឧទាហរណ៍ សិលាចារឹក

---

[៩] សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា, (២០២០)

[១០] សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា (២០២០: ១៣-២២)

នៅលើថ្មខាងមុខប្រាង្គខាងជើងរបស់ប្រាសាទព្រះឥន្ទ្រកោសីយ (K.263)[១១] និយាយរំលឹកអំពីការគោរព និងបូជាដល់ព្រះនាងលក្ស្មី (នា វ្រះ កម្រតេង អញ ភគវតីយ) ដែលជាទេពត្រូវបានដម្កល់ក្នុងប្រាង្គខាងជើងនោះ។ សិលាចារឹកមួយទៀតនៅលើស៊ុំទ្វារខាងត្បូងរបស់ប្រាង្គខាងជើង (ប្រាង្គមានចម្លាក់ព្រះនាងលក្ស្មីលើផ្តែរ និងជញ្ជាំងខាងក្នុង) ប្រាសាទក្រវ៉ាន់ (K.271)[១២] ក៏និយាយអំពីការឧទ្ទិសដល់ព្រះនាងលក្ស្មីដែរ (*៨៤៣សក នុ កំស្តេង អញ ស្រីមហីធរវម្ម៌ និវេទន វ្នក . . . ភគវតី កម្រតេង អញ វ្រះ ស្រីយ*)។

សរុបមកវិញ យើងឃើញថា គជលក្ស្មីជាជំនឿមួយរបស់ជនជាតិឥណ្ឌាតាំងពីបុរាណរហូតមកលប់បច្ចុប្បន្ន គឺគេនៅតែគោរព និងធ្វើពិធីនេះគ្រប់ពេលវេលា។ ចំពោះពិធីបួងសួងឧទ្ទិសដល់ព្រះនាងក្នុងទិដ្ឋភាពជាគជលក្ស្មីក្នុងសង្គមខ្មែរបុរាណ គឺមានលក្ខណៈជាការគោរពបូជាបែបបុគ្គល មិនមានភាពទូលាយឬជាសកលដូចការគោរពលើទេពដទៃ (ព្រះសិវៈ វិស្ណុ ឧមា ទុគ៌ា ...ជាដើម) ទេ។ ការគោរពលើគជលក្ស្មីបង្ហាញបានត្រឹមចម្លាក់ក្រឡោតទាប តូចៗនៅលើផ្តែរ ហោជាង និងស៊ុំទ្វារ ពុំមានជាបដិមាឡើយ។ វត្តមានដំបូងអាចបង្ហាញតាមចម្លាក់ផ្តែរក្នុងរចនាបថសំបូរព្រៃគុក បន្តមកគូលែន រហូតដល់បាភួន។ តាមចម្លាក់ទាំងនេះ យើងអាចឃើញមានទិដ្ឋភាព២ ដែលតំណាងឱ្យគជលក្ស្មីក្នុងសិល្បៈខ្មែរ គឺ៖

១.ទម្រង់ជាទេពស្រីអង្គុយលើផ្កាឈូក មានដៃ២កាន់ទងផ្កាឈូក២ គងមកលើស្មា ពុំមានដំរីសង្ខាងទេ។ ចម្លាក់បែបនេះលេចឡើងក្នុងរចនាបថសំបូរព្រៃគុក គូលែន ព្រះគោ និងកោះកេរ។

២. ទម្រង់ជាទេពស្រីអង្គុយលើផ្កាឈូក មានដៃ២កាន់ទងផ្កាឈូក២ គងមកលើស្មា មានដំរីសង្ខាង ប្រមោយកាន់ថូ ស្រោចលើព្រះកេសព្រះនាងលក្ស្មី។ ចម្លាក់បែបនេះលេចឡើងក្នុងរចនាបថព្រះគោ បាខែង កោះកេរ ប្រែរូប បន្ទាយស្រី ឃ្លាំង និងបាភួន(?)។

---

[១១] G. Cœdès, (1952:127, D:6)

[១២] G. Cœdès, (1952:75)

អត្ថបទដោយ៖ សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា

រូបលេខ១៖ កាក់រូបគជលក្ស្មី (wikipedia.org)

រូបលេខ២៖ ចម្លាក់គជលក្ស្មីនៅប្រាសាទកៃលស (wikipedia.org)

រូបលេខ៣៖ គជលក្ស្មីផ្តែរប្រាសាទស្ពូល (EFEO)

រូបលេខ៤៖ គជលក្ស្មីផ្តែរប្រាសាទអនន្ត (EFEO)

រូបលេខ៥៖ គជលក្ស្មីផ្តែរប្រាសាទមេបុណ្យខាងកើត

រូបលេខ៦៖ គជលក្ស្មីផ្តែរប្រាសាទបន្ទាយស្រី

រូបលេខ៧៖ គជលក្ស្មីផ្តែរវត្តពោធិវាល

រូបលេខ៨-៩៖ គជលក្ស្មី ផ្តែរប្រាសាទកំពែងយាយ និងពួយណយ

អត្ថបទដោយ៖ សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា

រូបលេខ១០៖ ផ្តែរនៅសំបូរព្រៃគុក (EFEO)

រូបលេខ១១៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទដូនមា (EFEO)

រូបលេខ១២៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទបាគង (EFEO)

រូបលេខ១៣៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទបាគង (EFEO)

រូបលេខ១៤៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទនាងខ្មៅ (តាកែវ)

រូបលេខ១៥៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទគងដំរី

រូបលេខ១៦៖ ផ្តែរនៅប្រាសាទក្រវ៉ាន់ (EFEO)

ឯកសារយោង

អត្ថបទដោយ៖ សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា

សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា
២០២០. *ដំរីក្បាលបាញ់ទឹក*, ក្នុងគេហទំព័រ ASM Khmer Civilization, ភ្នំពេញ។
សុខ កែវ សុវណ្ណារ៉ា
២០២០. *ទស្សនៈថ្មីលើប្រាសាទព្រះវិស្ណុ*, ក្នុងអត្ថបទស្រាវជ្រាវថ្មី និងគួរពិចារណា, លេខ២៣, សៀមរាប។

Coomaraswamy. Ananda

1935. *Elements of Buddhist Iconography*, Harvard University Press.

E. Lunet de Lajonquière

1911. *Inventaire Descriptif des Monuments du Cambdoge*, Tome III, PEFEO, Paris.

Gérard Huet

2020. *Dictoinnaire Sanskrit-Fraçais*.

G. Cœdès

1952. *Inscription du Cambodge*, Volume IV, Paris.

https://collection.efeo.fr/ CAM01388

https://www.astroved.com/astropedia/en/goddess/gaja-lakshmi

Michael Freeman

1996. *A Guide to Khmer Temples in Thailand and Laos*, River Books, Thailand.

Taylor, Timothy

1992. *The Gundestrup cauldron*", Scientific American.

Vittorio Roveda

2005. *Images of the Gods*, River Books, Thailand.